LŐKÖS ISTVÁN

Hungaro-croatica – croato-hungarica

1.

Valaha természetes volt horvátok és magyarok kulturális cseréje. A nyolc évszázados szimbiózis tette szükségszerűvé, amelyben 1918-ig éltünk. Mindkét nació hasznára. Az eredmények majdani, szintézis igényű számbavétele bizonyára vaskos kötetben fér meg csak. Ideje is volna az összegezésnek, mostanság kiváltképp, hogy a jövő esztendőben szellemi kapcsolataink első nagy fejezetének eseményeit idézhetjük fel: a Szent László alapította zágrábi püspökség 900 éves évfordulóját ünnepli a horvát és a magyar katolikus egyház. László királyt hitbuzgalmi célok vezérelték: az alapítással egyik megvallott célja a térítő munka szolgálata volt, az nevezetesen, hogy „akiket a bálványimádás tévelygése eltávolított Isten tiszteletétől, azokat a püspök gondoskodása a helyes útra visszavezesse". A pasztorációs munka persze szükségképpen szellemi, művelődési tevékenységgé tágult – lévén, hogy a kezdetben a kalocsai érsekség joghatósága alá tartozó püspöki székhelyre Magyarországról vitték az első liturgikus kódexeket. E raritások máig fennmaradtak, így az eredetileg Hartvik győri püspök számára készített, 1100 körüli évekből való, ma *Zágrábi Missale antiquissimum* néven ismert töredékes misekönyvet éppúgy, mint a korábban Esztergomban használt *Benedictionalét* s a 11. század második feléből való zágrábi *Sacramentariumot* is, amely korábban a Somogy megyei Hahóton lévő apátság tulajdona volt.

Kapcsolatainknak ez a középkorban virágba boruló ága a reneszánsz és a barokk századaiban terebélyesedik, s szinte töretlenül tart ez tovább, egészen a 18. század legvégéig – az állami és szellemi szimbiózis újabb fejezeteit alkotva meg. Széphistóriák cseréje *(Az Béla királyrul való és az Banko leányáról szép história, Szilágyi és Hajmási)*; az énekköltészet egyéb, 16. századi változatainak átköltése *(Cantio de matrimonio, Adhortatio mulierum)*; Balassi „horvát virágének nótájára" írott *Aenigma* c. verse; a Mohács és Buda veszését megénekló horvát panaszénekek; a szigetvári ostrom és Zrínyi halálának horvát nyelvű verses reflexiói megannyi értékálló példája e reneszánsz kori szellemi-irodalmi kölcsönösségnek.

A kötődések intenzitása a barokk évtizedeiben sem lanyhul. A költő Zrínyi és testvéröccse, Péter irodalmi munkássága pl. annak a recepciós folyamatnak kiteljesedése is, amely a horvát műepika első, európai léptékű alkotásának, Marko Marulić *Judit* c. eposzának megjelenésétől a *Szigeti veszedelem* megalkotásáig, illetve horvát átköltéséig *(Adrijanskoga mora Sirena)* ível. A spalatói költő bibliai tárgyú, ám egyértelműen törökellenes célzatú művének 1521-es megjelenése, majd két újabb (1522–1523) kiadása ui. egy folyamat elindítása volt: a Marulić-mű költők egész sorát ösztönzi hasonló célzatú művek megalkotására. Az inspiráció tényeit egy névtelen 16. századi dalmáciai énekszerző Mohács-énekében éppúgy megleljük, mint a raguzai (dubrovniki) Mavro Vetranović *Buda várának panasza (Tužba grada Budima)* c. énekében, de ott van a *Judit* c. eposz eszmeiségének lenyomata a zárai Petar Zoranić *Planine (Hegyek)* c. pásztorregényében is. Az pedig már törvényszerű, hogy az ugyancsak zárai illetőségű katonaköltő, Brne Karnarutić a szigeti ostrom tragédiáját megénekelve sokban hagyat-

kozik a spalatói mester akkor már klasszikusnak számító alkotására. Irodalomtörténeti közhely, mégsem hagyható említés nélkül, hogy Karnarutić műve, a *Sziget várának elfoglalása (Vazetje Sigeta grada)* ezzel, az említett recepciós folyamatot hatásosan hitelesítő ajánlással látott egy velencei nyomdában napvilágot: „Tekintetes és nagyságos Zrínyi György uraságnak, az én uramnak. Nagyságos György úr, tudva tudom, hogy néhai urunknak, kegyelmed atyjának, Zrínyi Miklósnak dicsőséges és halhatatlan híre fennen ragyog s tündököl e világnak végezetéig, nemzedékről nemzedékre száll s írás nélkül is megőrzi kegyelmének dicsősége. Régi költők nyomdokába léptem, s mert ők énekszóval hirdették e világnak a vitézek kiválóságát, én is szerény énekkel rónám le adósságomat, hogy egész világ hallja kegyelmed atyjának minden vitézségét, legkiváltképp azt, amit Szigetvár veszedelmekor tett. Felajánlom néked ezen gyarló munkámat s tisztelettel és becsülettel kérlek téged, kegyeskedjél elfogadni ezt a csekély ajándékot éntőlem, aki tiszta szívvel adom és szeretettel ajánlom tenéked. Zárai Karnarutics Barna" (Kiss Károly fordítása).

Az ún. Črnko-krónika *(Podsjedanje i osvajanje Sigeta* = Sziget megszállása és megvétele*)* információs anyagából építkező Karnarutić – amikor *régi költők nyomdokainak követéséről* beszél – mindenekelőtt a Marulić-örökségre gondol, akit nemcsak a műforma, de a prozódia kérdésében is követ, s még inkább a motívumkészlet dolgában. A szultán lovát leíró soraival pl. szemmel láthatóan a spalatói mester eposzát követi – nem is sejtve, hogy néhány évtized elmúltával a költő Zrínyi tollán a *Szigeti veszedelem* strófáiban e motívum a közép-európai barokk poézis formai jegyeivel gazdagodva válik közkinccsé.

A horvát–magyar művelődési kapcsolatok számtalan egyéb, 17. századi dimenziója is olyan szellemi kincs, amelynek tanulságai a huszadik századig ívelnek. Az északi horvát területek (a Zágrábtól a Dráváig, Varazsdig, Krapináig terjedő országrészek) *kaj* dialektusú irodalma nélkül aligha olvashatnánk ma Krleža méltán híres *Petrica Kerempuh balladái* c. verskötetét. Ez az irodalom – egyebek mellett – Werbőczy *Tripartitum*ának, Nyéki Vörös Mátyás és Szentmártoni Bodó János műveinek *kaj* dialektusú recepciójával, Nikola Krajačević Sartorius Káldit követő bibliafordításával gazdagodva formálódott közép-európai összehasonlításban is jelentős irodalomhistóriai fejezetté. Azt pedig még ma is csak sejteni lehet, hogy milyen mértékű volt pl. a 17–18. század horvát nyelvű ferences, pálos vagy éppen jezsuita prédikációs irodalmában Pázmány, Veresmarty Mihály vagy Tarnóczi István munkáinak inspiratív szerepe, amelyek rendre ott sorakoztak a szerzetesi könyvtárak polcain.

Nem érdektelen az sem, hogy a 16–18. századi kaj-horvát szerzők nagyobbik része az ortográfia kérdésében is magyar mintákat követett, amit a 19. század harmincas éveiben az illírizmus mozgalma idején Ljudevit Gaj nem is győzött eléggé kárhoztatni.

Kapcsolatainknak ez az eleven és még a 18. század végén is felhőtlennek mondható folyamata (Katančić ekkor kísérli meg a horvát prozódia klasszicista rendszerezését Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Révai Miklós példáját követve) – a fenti Gaj-allúzió is jelzi – az illírizmus korában más, az eddigiekhez képest csaknem ellentétes irányba fordul. A horvát nemzeti ébredés eszmeáramlatát, nyelvi és stílustörekvéseit, politikai életét szemlélve egyre több, ellenünk irányuló megnyilatkozásra lelünk. A szembefordulás történelmi tényei – közöttük Jellasics 1848-as szerepe – jól ismertek. Ám mert célunk a kapcsolatrendszer építő, a megértés irányában ható elemeinek lajstromozása, itt sem azt keressük, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt. Mert e fölöttébb ellentmondásos korszakban erre is van példa. A horvát romantika legnagyobb

költője, Ivan Mazuranić (a későbbi horvát bán) pl. magyar versekkel kezdte pályáját, a nemzeti ébredés másik népszerű író-politikusának, Mirko Bogovićnak pedig – drámái tanúsága szerint – a „költői dikciót" illetően Vörösmarty volt a mintaképe. Igaz, ez utóbbi – a Bogović-jelenség – egyfajta zárókő a kapcsolatok történetében, a továbbiakban ui. a nemzeteink közötti, megértést célzó szándékok halványulnak, s mind markánsabbak lesznek az ellenérzés felhangjai, amit a század második felét reprezentáló Šandor Ksaver Gjalski regényeiben éppúgy megtalálunk, mint a horvát szimbolizmus legnagyobb alakjának, Antun Gustav Matošnak több írásában. Ám ez az apályos időszakasz sem vált az együttélés örökségének maradéktalan tagadásává. Épp az imént említett Gjalski-életmű kínálja a frappáns példát: az *Ódon tetők alatt (Pod starim krovovima)* c., sokban Krúdyt asszociáló elbeszélésgyűjteménye, de öregkori memoárjainak *(Rukovet autobiografskih zapisa = Önéletrajzi feljegyzések csokra)* több passzusa is jelzi: ez az író nemcsak a horvát sérelmek regénybe foglalója volt, hanem mindannak ábrázolója is, amit az akkor már igen összetett és ellentmondásos horvát–magyar együttélés ténye jelentett. A horvát Zagorje kis- és középnemességének krónikása némiképp már Krležát előlegezte, aki már 20. századi összegezését adta mindannak, ami a két népet kultúrában és politikában nyolc évszázad során összekapcsolta és olykor elválasztotta.

2.

A horvát–magyar szellemi kapcsolatoknak gazdag eseménytörténetében tallózva szükségszerűen adódik a kérdés: hogyan is állunk mindennek – múlt- és jelenbeli feltérképezésével? A magyarországi kroatisztika múltjára és jelenére gondolunk, s persze a horvátországi hungarológiai kutatásokra is – lévén, hogy a dolgok számbavétele e két diszciplína feladata volt és lesz a jövőben is. A szaktudományban nem ismeretlen, de a közvélemény tudatából hiányzó adatok sorolhatók fel a tények dokumentációjaképpen. Java részük feltárása Póth István érdeme, tőle tudjuk pl., hogy 1849-ben a pesti egyetemen a vukovári születésű Ferenc József előadásaival rendszeres szlavisztikai oktatás kezdődött, s előadásaiban – több szemeszteren át – kroatisztikai témákkal is foglalkozott. Raguza (Dubrovnik) irodalma s a Gundulić-életmű éppúgy helyet kapott előadásaiban, mint a kortárs Ivan Mažuranić munkássága, s nem hiányoztak tematikájából a nyelvészeti, népköltészeti, mitológiai kérdések sem.

A pesti katedrán Ferenc Józsefet követő Asbóth Oszkár (Vatroslav Jagićtól tanulta a szlavisztikát), noha elsősorban nyelvtudós volt, előadásai irodalmi kérdésekre is kiterjedtek.

A század végén, 1894-ben Budapesten a kroatisztika önálló katedrát kapott. A Horvát Nyelv és Irodalom Tanszékének első professzora Margalits Ede lett, akinek *Horvát történelmi repertóriuma* máig nélkülözhetetlen kézikönyv, de neki köszönhető Mažuranić *Čengić-Smail aga halála* c. romantikus poémájának átköltése, s egy kötetnyi népdalfordítás is. Két évtizedes működése európai arculatú műhellyé tette a kroatisztikai katedrát, s csak fájlalni lehet, hogy utóda, a nagy tehetségű, fiatalon elhalt Szegedy Rezső éppen csak elkezdeni tudta a diszciplínát gazdagító munkáját. Rövid pályafutása alatt így is meghatározó dolgozatokat tett közzé a 16. századi magyar és horvát énekköltészetről s Szigetvár 1566-os ostromának horvát irodalmi vetületéről, a horvát és a magyar Zrínyiászok viszonyáról.

Külön tudománytörténeti értekezésben kellene egyszer méltatni a Szegedyt követő Bajza József széles spektrumú munkásságát. Ő 1938-ban bekövetkezett haláláig – a megváltozott geopolitikai helyzet teremtette körülmények ellenére – igen sokat tett azért, hogy a horvát kérdés, a közös társadalmi és kulturális örökség szellemi életünk előterében maradjon. Tudományos dolgozatai számos filológiai kérdést tisztáztak, eredménnyel fáradozott a horvát irodalom klasszikus és élő képviselőinek bemutatásán is. Szép tanulmányban méltatta Šenoa és Gjalski munkásságát, s ő adott hírt elsőként, 1930-ban mindjárt a megjelenés után, Krleža Ady-esszéjéről is. Sajnálatos, a magyar kroatisztika szempontjából különösképp fájlalható, hogy Bajza professzor halálával a horvát tanszék sorsa megpecsételődött. Az ok: a megfelelő professzorjelölt hiánya. Pedig a fiatal Hadrovics László méltó várományosa volt a katedrának, maga Bajza is őt szerette volna látni utódjaként. Az akkor huszonnyolc esztendős fiatal tudóst magyar, német és horvát nyelvű tanulmányai már akkor a magyar szlavisztika és kroatisztika elismert képviselőjévé avatták.

Bajza múlhatatlan érdeme az is, hogy a monarchia széthullása után két évtizeden át életben tartotta a pesti horvát tanszéket – annak ellenére, hogy 1918 után Zágrábban megszűnt a hungarológiai oktatás. Az 1903-ban viszonossági alapon szervezett hungarológiai katedra professzora, Greksa Kázmér az impériumváltozás után tizenöt évi kitartó kutatói és oktatói tevékenységet hagyott maga mögött, amikor véglegesen távozni kényszerült Zágrábból. Pedig a croato-hungarica, amely pl. a Zrínyi-kutatás terén fontos eredményeket teremtett (Franjo Iveković és Vatroslav Jagić munkáira egyaránt gondolhatunk, s még inkább Piszarevics Sándor 1901-ben, Zágrábban magyar nyelven kiadott, *A horvát és a magyar Zrínyiász* c. könyvére), kellőképpen indokolhatta volna a tanszék további működését. Még akkor is, ha olykor sandaság is övezte a tanszék puszta létét. Jellemző pl., hogy a költőnek és novellistának oly kitűnő Matoš mennyi ellenszenvvel szólott 1909-ben Greksa zágrábi működéséről: „Korábban Zágrábban mutatóban sem lehetett magyar szót hallani. Ma meg ettől az altáji dialektustól hangos a Zrinjevac és a Jellasics-tér, s a magyar elemi iskola, valamint Greksa egyetemi tanár magánlakása; ő – mint mondják – mégis talált a diákok között néhány titkos, sötét hallgatót."

Úgy tűnik: ma jobb égalji viszonyok között történik kísérlet a zágrábi hungarológiai műhely újjáélesztésére...